

دانشکده الهیات و معارف اسلامی
پایان نامه دکتری تخصصی فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

بررسی تطبیقی فقهی محاربه و افساد فی الارض با بغی و شورش از دیدگاه فریقین (مذاهب خمس)

استاد راهنما:

آیة الله دکتر علی محامد

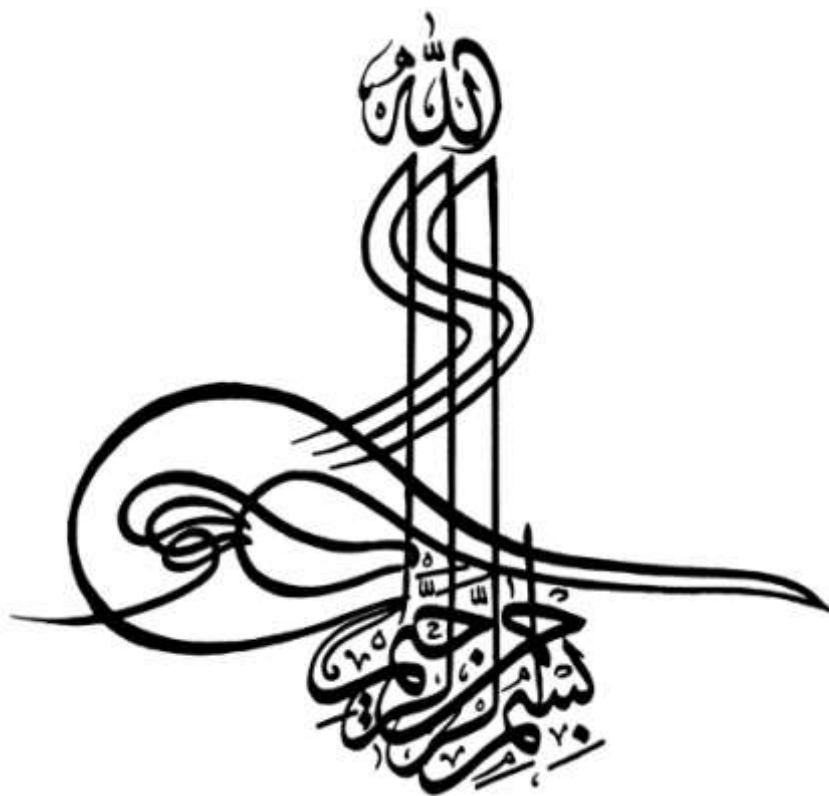
اساتید مشاور:

حجة الاسلام دکتر عبدالله امیدی فر

حجة الاسلام دکتر عادل ساریخانی

دانشجو: منصور رضوانی

تابستان ۱۳۹۳

چکیده :

از جمله موضوعات فقه سیاسی حکومتی، پدیده‌هایی چون محاربه، افساد فی الارض، بغی و شورش است و دولتها در همه زمان‌ها به طور جدی با آن درگیر بوده‌اند. این رساله در پی تبیین حدود و ثغور چهار عنوان ذکر شده در مذاهب خمس با هدف تقریب مذاهب اسلامی است. در این پژوهش مشخص می‌شود که عناوین چهارگانه محاربه، افساد فی الارض، بغی و شورش در بخش قابل ملاحظه‌ای از منابع اجتهادی فقاهتی (آیات قرآن، سیره نبوی، تحلیل لغوی و تفسیری و...) میان مذاهب پنجگانه اسلامی مشترک بوده و نتیجه آن که در معظم احکام میان آنها قرب و مشابهت وجود دارد و عمده اختلافات موجود در احکام مرتبط با این عناوین نیز به دلیل استناد به ادله جداگانه در مذاهب مختلف است.

واژگان کلیدی: محاربه، افساد فی الارض، بغی، شورش، فقه

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه:.....	۱
تبیین موضوع رساله:.....	۱
بیان اهمیت و جایگاه موضوع.....	۴
هدف از تحقیق.....	۵
سوالات تحقیق.....	۶
سؤال اصلی.....	۶
سؤال‌های فرعی.....	۶
پیشینه تحقیق:.....	۶
روش تحقیق.....	۷
چارچوب تحقیق:.....	۷

فصل اول: تحقیق موضوعات

بخش اول: تحقیق لغوی (واژه شناسی) موضوعات.....	۱۰
ح ر ب.....	۱۱
ف س د.....	۱۶
ب غ ی.....	۱۹
ث و ر.....	۲۴
شورش.....	۲۶
بخش دوم: تحقیق قرآنی - تفسیری.....	۲۷
مبحث اول: تحقیق قرآنی موضوعات.....	۲۸
تحقیق قرآنی محاربه.....	۲۸
تحقیق قرآنی «فساد فی الارض».....	۲۹

۳۱	تحقیق قرآنی بغی.....
۳۴	مبحث دوم: تحقیق تفسیری آیه ۳۳ سوره مائده.....
۳۶	تحقیق تفسیری محاربه.....
۳۶	نظر مرحوم طبری.....
۳۸	نظر علامه طباطبائی.....
۴۰	نظر مرحوم رشید رضا.....
۴۱	نظر مرحوم طبرسی.....
۴۵	نظر آیت الله مکارم شیرازی (دام ظلّه) و گروه محققین.....
۴۶	سایر تفاسیر.....
۴۸	تحقیق تفسیری فساد.....
۴۸	نظر آیت الله العظمی مکارم شیرازی و جمعی از محققین.....
۵۰	نظر محمد عثریس.....
۵۰	نظر مرحوم طبرسی.....
۵۱	تحقیق تفسیری آیه ۹ سوره حجرات (بغی).....
۵۲	نظر مرحوم طبری.....
۵۲	نظر مرحوم عروسی.....
۵۴	نظر زمخشری.....
۵۵	نظر علامه طباطبائی.....
۵۶	نظر مرحوم آلوسی.....
۵۸	نظر آیت الله مکارم شیرازی (دام ظلّه) و گروه محققین.....
۶۱	بخش سوم: تحقیق روایی.....
۶۱	تحقیق روایی محاربه.....
۶۶	تحقیق روایی بغی.....
۶۷	تحقیق روایی «فساد فی الارض».....
۶۹	بخش چهارم: اشاره‌های تمهیدی مباحث فقهی.....
۶۹	نظر آیت الله محمد مهدی آصفی در باره محاربه، افساد فی الارض و بغی.....
۶۹	محرابه.....
۷۲	افساد فی الارض.....

۷۵	رابطه محاربه و افساد فی الارض
۷۷	رابطه آیه ۳۲ و ۳۳ سوره مائده
۷۸	نکات:
۷۹	بغی
۸۱	تفاوت بغی و محاربه
۸۲	نظر آیت الله میرزا جواد تبریزی در باره محاربه
۸۵	نظر آیت الله موسوی اردبیلی در باره محاربه
۸۸	نظر عبدالحکیم احمد محمد عثمان در باره بغی
۸۸	ابعاد بحث بغی
۸۸	بحث اول: حکم قتال با باغی
۸۸	بحث دوم: دلایل قائلین به وجوب و عدم وجوب قتال با باغی
۹۰	بحث سوم: شرایط تحقق بغی
۹۱	بحث چهارم: دفاع یا قتال با اهل بغی
۹۳	بحث پنجم: چگونگی استفاده از اسلحه در مقابل باغی
۹۳	بحث ششم: استمداد از کفار در مقابل بغات
۹۴	بحث هفتم: تفاوت قتال با اهل بغی و اهل حرب
۹۵	بحث هشتم: آثار مترتب بر اهل عدل و اهل بغی

فصل دوم:

تحقیق فقهی محاربه و افساد فی الارض

۹۸	بخش اول: تحقیق (بررسی تطبیقی) فقهی و حقوقی محاربه، بغی
۹۸	و افساد فی الارض
	کار اساسی رساله که ان شاء الله در این دو فصل آتی (فصل دوم و سوم) باید انجام شود بررسی
۹۸	تطبیقی موضوع رساله است.
۹۸	تعریف محارب
۱۰۱	در فقه حنفی

- در فقه شافعی..... ۱۰۱
- در فقه حنبلی..... ۱۰۲
- در فقه مالکی..... ۱۰۲
- سیر تاریخی بحث محاربه..... ۱۰۳
- محاربه در فقه حنفی..... ۱۰۶
- محاربه در فقه شافعی..... ۱۰۶
- محاربه در فقه حنبلی..... ۱۰۶
- محاربه در فقه مالکی..... ۱۰۷
- منظور از محاربه با خداوند متعال..... ۱۰۷
- شرط اهل ربه یا متعدد بودن در تحقق عنوان محاربه..... ۱۰۷
- در فقه حنفی..... ۱۰۸
- در فقه مالکی..... ۱۰۸
- محدوده و حوزه اسلحه کشی..... ۱۰۸
- در فقه حنفی..... ۱۰۹
- در فقه شافعی..... ۱۱۱
- در فقه حنبلی..... ۱۱۱
- تحقق محاربه در صورت حمل یا تجرید سلاح..... ۱۱۲
- در فقه حنفی..... ۱۱۳
- در فقه حنبلی..... ۱۱۴
- در فقه مالکی..... ۱۱۵
- جمع بندی و نتیجه گیری:..... ۱۱۶
- راه‌های ثبوت محاربه..... ۱۱۷
- ابن ادریس حلی:..... ۱۱۷
- محقق حلی:..... ۱۱۸
- در فقه حنفی..... ۱۱۸
- حکم محاربه زن و مرد..... ۱۱۹
- در فقه حنفی..... ۱۲۰
- در فقه مالکی..... ۱۲۱

۱۲۲	تخیر حاکم شرع یا ترتیب و تناسب در اجرای حدود ۴ گانه محارب
۱۲۵	در فقه حنفی
۱۲۸	در فقه شافعی
۱۲۹	در فقه حنبلی
۱۳۰	در فقه مالکی
۱۳۱	کیفیت صلب محارب
۱۳۳	در فقه حنفی
۱۳۴	در فقه شافعی
۱۳۵	در فقه حنبلی
۱۳۵	در فقه مالکی
۱۳۶	احکام قطع ید محارب
۱۳۷	در فقه حنبلی
۱۳۹	در فقه مالکی
۱۳۹	کیفیت نفی محارب
۱۴۰	در فقه حنفی
۱۴۱	در فقه شافعی
۱۴۲	در فقه مالکی
۱۴۲	عفو محارب
۱۴۵	توبه محارب
۱۴۶	در فقه حنفی
۱۴۷	در فقه شافعی
۱۴۹	در فقه حنبلی
۱۴۹	در فقه مالکی
۱۵۱	غسل و کفن و دفن محارب
۱۵۱	در فقه شافعی
۱۵۲	موت محارب قبل از دستگیری
۱۵۲	در فقه شافعی
۱۵۳	در فقه حنبلی

۱۵۳	قتل محاربه‌ای غیر مساوی.....
۱۵۴	در فقه حنفی.....
۱۵۴	در فقه مالکی.....
۱۵۴	در فقه حنبلی.....
۱۵۵	حکم دفاع منجر به موت در قبال محارب.....
۱۵۵	در فقه مالکی.....
۱۵۵	حکم صورت اجتماع یا تداخل حد و قصاص و محارب.....
۱۵۷	در فقه حنفی.....
۱۵۸	در فقه شافعی.....
۱۵۸	در فقه حنبلی.....
۱۵۹	سایر عناوین مرتبط با محاربه.....
۱۶۰	در فقه حنفی.....
۱۶۲	در فقه حنبلی.....
۱۶۳	در فقه مالکی.....
۱۶۴	مباحث اختصاصی اهل سنت در موضوع محاربه.....
۱۶۴	در فقه حنفی.....
۱۶۶	در فقه شافعی.....
۱۶۷	در فقه حنبلی.....
۱۶۷	در فقه مالکی.....
۱۶۷	شهادت و بینة.....
۱۶۸	ضمان.....
۱۶۹	قضاوت.....
۱۶۹	تحقیق فقهی فساد فی الارض.....
۱۷۲	بخش دوم: مباحث حقوقی محاربه، بغی و افساد فی الارض.....
۱۷۳	جایگاه محاربه و بغی در تقسیم بندی حقوقی جرم.....
۱۷۵	ضابطه مجازات‌ها.....
۱۷۶	توجه به فروع و ضوابط فقهی در قوانین حقوقی محاربه.....
۱۸۱	محاربه و بغی به عنوان جرم سیاسی.....

۱۸۴.....	محرابه و بغی به عنوان جرم امنیتی
۱۸۸.....	ارائه جایگاه بهتر و بیان دقیق تر قوانین محاربه و افساد فی الارض و بغی
۱۸۸.....	بر خلاف تقسیم بندی ابتدای بحث (مقدمه) و خلط مصادیق در قانون مجازات اسلامی و ... در بحث حقوقی جزای عمومی در یک تقسیم بندی خوب چهار بخش ذیل بیان شده است:
۱۸۹.....	افساد فی الارض

فصل سوم: تحقیق فقهی بغی و شورش

۱۹۶.....	تفاوت بغی و حرب
۱۹۸.....	چینش مباحث بغی در فقه حنفی
۱۹۸.....	در فقه شافعی
۱۹۹.....	در فقه حنبلی
۱۹۹.....	در فقه مالکی
۱۹۹.....	تعریف بغی و باغی
۱۹۹.....	تعریف بغی
۲۰۱.....	در فقه حنفی
۲۰۱.....	در فقه شافعی
۲۰۲.....	در فقه حنبلی
۲۰۲.....	در فقه مالکی
۲۰۳.....	مصادیق و تعابیر بغی بر امام عادل
۲۰۴.....	در فقه حنبلی
۲۰۶.....	بغی در سیره معصومین
۲۰۷.....	مراتب بغی و عکس العمل در مقابل باغیان
۲۰۸.....	در فقه حنفی
۲۰۹.....	در فقه شافعی
۲۱۱.....	نقش وجود یا فقدان فته در بغی

- در فقه حنفی..... ۲۱۲
- در فقه شافعی..... ۲۱۲
- باغی کافر است یا مسلمان؟..... ۲۱۴
- در فقه شافعی..... ۲۱۷
- ارتداد باغی..... ۲۱۸
- اخذ جزیه یا عوض از باغی..... ۲۱۸
- حکم ارتباط اهل بغی با گروه‌های دیگر..... ۲۱۸
- اذن امام عدل برای قتال با اهل بغی..... ۲۱۹
- حکم قبول و استکفاف از دعوت امام برای جنگ با اهل بغی..... ۲۲۰
- آداب و نحوه حرب با اهل بغی..... ۲۲۱
- در فقه حنفی..... ۲۲۱
- در فقه شافعی..... ۲۲۳
- در فقه حنبلی..... ۲۲۶
- حدود مبارزه با باغی..... ۲۲۶
- در فقه شافعی..... ۲۲۷
- در فقه حنبلی..... ۲۲۸
- در فقه مالکی..... ۲۲۹
- غنیمت اموال بغات..... ۲۲۹
- در فقه حنفی..... ۲۳۱
- در فقه شافعی..... ۲۳۱
- در فقه حنبلی..... ۲۳۲
- در فقه مالکی..... ۲۳۳
- تعقیب فراریان از اهل بغی..... ۲۳۴
- در فقه شافعی..... ۲۳۴
- در فقه حنبلی..... ۲۳۵
- در فقه مالکی..... ۲۳۵
- حکم اسیران و زخمی‌های اهل بغی..... ۲۳۶
- در فقه شافعی..... ۲۳۶

۲۳۷.....	در فقه حنبلی
۲۳۸.....	در فقه مالکی
۲۳۸.....	توبه باغی
۲۳۸.....	در فقه شافعی
۲۳۹.....	در فقه حنبلی
۲۳۹.....	در فقه مالکی
۲۳۹.....	عدم اسقاط حقوق در صورت موت باغی
۲۴۰.....	خاتمه :
۲۴۷.....	منابع

مقدمه:

تبیین موضوع رساله:

قبل از تبیین موضوع رساله که بررسی تطبیقی (فقهی) محاربه و فساد فی الارض با بغی و شورش می‌باشد، لازم است تعریفی از این عناصر ارائه شود:

الف) محاربه: حرب و محاربه در لغت به معنی قتال و مواجهه و تمرد است ولی حقیقت شرعی او در عبارات فقها در یکی از چهار معنای ذیل به کار رفته است:

۱- قطع طریق (غارت و دزدی و...);

۲- کسی که اسلحه بکشد تا مردم را بترساند و فساد در زمین راه بیندازد؛

۳- همان تعریف فوق بدون قید سوم (اراده فساد در زمین);

۴- همان تعریف سوم به اضافه قصد تمرد و سرکشی بر علیه دولت.

ب) فساد در زمین: هر امری است که باعث اخلال در امنیت و سلامت جامعه و مجتمع انسانی شود که مصادیق مختلفی می‌توان برایش ذکر کرد.

ج) بغی: خروج بر امام عادل (حاکم شرع) را گویند (که بسیاری به همراه شمشیر یعنی مسلح بودن را نیز قید کرده‌اند).

د) شورش: در معانی مختلفی چون سرکشی و انقلاب و آشوب و فتنه و بهم زدن اوضاع و نظم و... بکار رفته است.

بعد از تعریف عناوین رساله، توضیح مطالب ذیل نیز ضروری می‌نماید:

الف) رابطه عناوین چهارگانه به چه صورت است، آیا چهار حقیقتند یا دو حقیقت؟

ب) نتیجه مطلب اول هر چه که باشد به هر حال ادله‌ی شرعی آنها چیست؟

ج) نظر مذاهب خمس در این باب چیست و این انظار تا چه حد باهم منطبق و مفترق‌اند؟

به نظر می‌رسد جنس مشترک چهار عنوان فوق همانا حیث اخلال در امنیت و آرامش و

زندگی طبیعی مردم و جامعه خواهد بود که در هر چهار عنوان بارز است.

چهار عنوان فوق در فصول ذیل از هم جدا می‌شوند:

محاربه تعریف واحکام و آثار خاص فقهی دارد.

فساد فی الارض اعم است و مصادیق بیشتری را شامل می‌شود.

بغی فقهی در مقابل امام عادل و یا قانون حاکم است.

شورش در مقابل نظم حاکم است.

برای تبیین بهتر موضوع رساله نکات ذیل نیز اضافه می‌گردد:

۱: ممکن است بعضی مسأله امنیت عمومی و آرامش مردم و احترام شدید به حفظ جامعه را دست کم گیرند هم چنان که در گذشته نیز همین گونه بوده است ولی با روشن شدن فروع و احکام باب محاربه متوجه خواهند شد که شارع مقدس هرگز شیرازه نظام جامعه را دست کم نگرفته و سزایی منفرد و سخت که حتی ممکن است از سزای کفار نیز شدید تر باشد^۱ را در نظر گرفته است.

۲: محاربه در مقابل مهاجمین ملی غیر از حرب در مقابل مهاجمین بین المللی است^۲ و احکام محاربه به مراتب شدید تر از احکام حرب است.

۳: مسأله فساد نیز جدی است و تنها محدود به حوزه اخلاق و امور شهوانی نیست، بلکه در حوزه‌های اجتماعی دیگر نیز قابل انطباق بوده و از جهتی معنای بسیار اعم دارد و هر گونه خروج از مسیر صحت و درستی را شامل می‌شود.^۳

۴: قید «فی الارض» به طور خصوص نشان می‌دهد که این تعبیر عمدتاً برای امور مادی و بدنی و جسمانی و دنیوی و ملموس و محسوس است^۴ مگر نه اینکه آنچه در فضای نفس از ردائل پروریده می‌شود نیز نوعی فساد است و... ولی کسی آن را در حوزه «فساد فی الارض» فقهی مطرح نمی‌کند.

---

۱ مروراید، علی اصغر، الموسوعات الفقهیه، دارالقرات، بیروت، ۱۴۲۱ (اول)، کتاب حدود

۲ همان، توجه: در کتاب جهاد و حدود که حرب بین المللی در جهاد و محاربه ملی در کتاب حدود (عمدتاً) مطرح شده است.

۳ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، معجم مفردات الفاظ قرآن، مرتضوی، تهران، ۱۳۵۱، ص ۳۹۳ و التحقيق، ج ۹، ص ۹۱

۴ جواد آملی، عبدالله، تسنیم، اسراء، قم، ۱۳۸۱، ج ۳، ص ۱۸، و صص ۱۱۹-۱۱۶

۵: بغی را بعضی در ردیف محاربه^۱ و یا محاربه را در ذیل بغی^۲ و به همراه بعض عناوین دیگر مشابه^۳ مطرح کرده‌اند و گرچه محاربه نیز از حیث لغوی و یا حتی بعضی حیث‌های فقهی مصداق بغی و یا بغی، مصداق محاربه است^۴ ولی در فضای فقه این دو از هم تفکیک شده‌اند^۵ و گرچه در هر دو نابهنجاری‌هایی در سطح جامعه ظهور پیدا می‌کند ولی لبه تیز پیکان یکی رو به سوی عموم مردم و دیگری رو به سوی امام مردم است که این تفاوت جوهری دقیق و عمیقی است.

۶: بغی لفظ مشترکی است که در فارسی و عربی به کار می‌رود ولی شورش تنها در میان عجم است و در میان اعراب به کار برده نمی‌شود^۶ و گرچه در کتب فقهی بحث مستقل درباره شورش مطرح نشده و بعضی شورش را همان بغی می‌دانند^۷، ولی می‌توان در مسیر ترقی و تدقیق و تفکیک اصطلاحات فقهی که روز به روز مبوب^۸ تر می‌شود این دو را نیز از هم تفکیک نمود^۹ و بالخصوص اینکه در کتب لغت شورش را به «ثوره» ترجمه کرده‌اند^{۱۰} که در مباحث فقهی کتاب جهاد^{۱۱} یا کتاب حدود^{۱۲} و هم چنین در احکام السلطانیه اهل تسنن^{۱۳} و مباحث ولایت فقیه اهل

---

۱ علم‌الهدی، علی بن حسین، انتصار، مؤسسه نشر اسلامی، قم، ۱۳۷۳ (اول)، ص ۱۹

۲ ابن ادریس حلی، محمد بن احمد، سرائر، مؤسسه نشر اسلامی، قم، ۱۴۰۶ (اول)، صص ۱۸۶-۱۸۳

۳ طوسی، محمد بن حسن، النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی، دارالکتب عربی، بیروت، ۱۴۰۰ (دوم)، ص ۱۰۱

۴ مصطلحات عسکریه، ج ۱، ص ۱۷۶؛ به نقل از الموسوعه القرآنیه الکبری، خراسانی، واعظ زاده، مجمع بحوث اسلامی، مشهد، ۱۳۸۷ (دوم)، ج ۱۱، صص ۲۲۰

۵ آصفی (آیت الله) محمد مهدی (با تقریر شیب، ابومیشم)، جهاد، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، قم، چاپ اول (۱۳۷۹)، صص ۱۸۲-۱۰۷

۶ منابع این مطلب در بخش نقل‌های لغوی آمده است.

۷ احکام فقهی و حقوقی بغی، ص ۹۳ و ...

۸ محمد عثمان، احمد، احکام دفع الصائل (المعتدی) والباغی فی الفقه الإسلامی، دراسه فقهیه مقارنه، العلم و الايمان للنشر و التوزیع، اسکندریه، ۲۰۰۸ (اول)، ص ۲۵۰

۹ المنجد الابجدی، ج ۱، ص ۵۸۳

۱۰ در فصل دوم و سوم روشن خواهد شد (منابع آمده است).

۱۱ در فصل دوم و سوم روشن خواهد شد (منابع آمده است).

۱۲ راضی نصار، شیخ موسی، نظام الحسبه فی الاسلام بین التنظیر و التطبیق؛ ماوردی، ابن حیب، الاحکام السلطانیه؛ حمیدانی، نمر، ولایه الشرطه فی الاسلام؛ بدرالدین، قاضی، تدبیر اهل الاسلام؛ قرشی، محمد، معالم القرابه فی احکام الحسبه

تشیع نیز ذکری از آن نیامده^۱، پس احکام آن را باید به مسائل مستحدثه و استنباطات اجتهادی از مایه‌های مشابه موکول کرد و در واقع این لفظ بیشتر واژه‌ای سیاسی است تا فقهی.^۲

۷: چون عناوین مذکور مرتبط با جامعه اند^۳ و جامعه در احاطه قانون و سیاست و ... پس یقیناً پرداختن به جهات حقوقی و ... عناوین مذکور نیز تحقیق را غنای بیشتری خواهد بخشید.

بیان اهمیت و جایگاه موضوع

با روشن شدن جایگاه موضوع رساله خود به خود اهمیت آن نیز بیان خواهد شد و گرچه هر دوی اینها در تبیین موضوع رساله خود را نشان داد:

عناوین رساله ریشه در دو کتاب مهم جهاد^۴ و حدود^۵ دارند ضمن اینکه در مباحث احکام سلطانیه^۶ و ولایت فقیه و حکومت اسلامی^۷ نیز مطرح می‌شوند و از طرف دیگر در حقوق^۸ و سیاست ملی و بین‌المللی نیز وجود دارند و دیگر اینکه بغی و محاربه و افساد و شورش در همه زمان‌ها وجود داشته و دارد و حکومت‌ها و احزاب و قانون‌ها و مسئولان حکومتی به طور جدی با آن درگیر بوده‌اند و وقتی روشن شود که بعضی از مسائل مهم این عناوین، اختلافی نیز هست^۹، اهمیت موضوع بیشتر روشن می‌شود. با وضوح جایگاه عناوین، اهمیت پرداختن به آن‌ها نیز نمایان تر می‌شود، ضمن اینکه چون در دوره حاضر حکومت شیعی ایران به طور جدی در سطح جهانی نام آور است و بحث کنونی نیز بازتاب جهانی دارد، عمل مقارنه و تطبیق بر اهمیت ذاتی موضوع می‌افزاید.

---

۱ اشتیاردی، ولایت فقیه ستون خیمه انقلاب اسلامی؛ منتظری، حسینعلی، دراسات فی ولایه الفقیه - فقه الدوله الاسلامیه؛ آذری قمی، ولایت فقیه و شیخ مفید، ولایت فقیه.

۲ زراعت، عباس، جرم سیاسی، انتشارات ققنوس، تهران، چاپ اول (۱۳۷۷)، ص ۵۷

۳ در این رابطه کتاب‌های بسیاری تألیف شده‌اند، من جمله: جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی (دکتر محمد صادقی) و ...

۴ مروارید، موسوعات فقهیه، جلد‌های ۳۳ تا ۳۶

۵ همان، جلد‌های ۱۰۱ تا ۱۰۴

۶ الاحکام السلطانیه (ماوردی)

۷ دراسات فی ولایه الفقیه و ...

۸ زراعت، جرم سیاسی

۹ آصفی، الجهاد

هدف از تحقیق

اهداف این پژوهش عبارتند از:

۱. روشن شدن دقیق مفاهیم چهار گانه و مشترکات و تفاوت‌های آنها
۲. هر کدام چه احکام و آثار و ابعاد و مسائل فقهی دارند
۳. این مفاهیم در مذاهب خمسسه به چه نحو مطرح شده و تاچه حد باهم قابل تطبیق‌اند
۴. فتاوا تا چه حد با منابع فتوی نزدیک است. و ریشه تعاریف و مباحث مطرح شده را در کجای کتاب و سنت و... می توان یافت
۵. آیا می توانیم زوایای جدیدی فراروی بحث بگشاییم که در مباحث و فرهنگ فقهی موجود و همچنین پایان‌نامه‌ها و رساله‌های مرتبط به موضوع مطرح نشده باشد و آیا حرف جدیدی هست که بتوانیم مطرح کنیم یا آن را از لابلای مطالب موجود اصطیاد و پوشیده را آشکار نماییم یا نه فقط شکل جدیدی در تنظیم مباحث قابل تدوین است و...
به هر حال باید به طور روشن مشخص شود که مذاهب خمسسه حدود و ثغور محاربه و افساد فی الارض و بغی و شورش را چگونه ترسیم کرده‌اند که اگر بتوانیم این معنی را خوب تحریر و بررسی نماییم به هدف و دغدغه اصلی خود رسیده ایم (انشاء الله تعالی)
اهداف ذیل نیز در این تحقیق قابل توجه است:
۱: بدانیم در مقابل اخلال گران ملی و وطنی و ضددینی چه باید کرد.
۲: حکومت اسلامی تبدیل به حکومتی دیکتاتوری و یا به حکومتی نالایق نشود، یعنی در مقابل تجاوزکاران داخلی نه افراط شود نه تفریط و بلکه طریق عدل الهی پیموده شود.
۳: چون عمده کشورهای اسلامی غیر شیعی‌اند پس باید فقه آن‌ها نیز مطالعه شود تا رساله بتواند برای مجامع علمی آن‌ها نیز مفید باشد.
۴: عملاً قرب مذاهب اسلامی و تقریب بین آن‌ها در چنین موضوع مهمی دیده شود.
۵: با تحقیق موردی کتب فقهی اصطلاحات به کار رفته در میان قدماء و متأخرین و سیر تاریخی بحث را روشن کنیم.
۶: میزان تفاوت لغت و فقه اللغه روشن شود.

سؤالات تحقیق

سؤال اصلی

بررسی تطبیقی مذاهب خمس در باب منابع و احکام محاربه و افساد فی الارض و بغی و شورش

چیست؟

هم‌گرایی (تشابه) و واگرایی (تفاوت) مذاهب خمس در منابع و احکام محاربه و افساد فی

الارض و بغی و شورش چیست؟

سؤال‌های فرعی

۱- ادله و پایه‌های فقهی اجتهادی احکام محاربه و فساد فی الارض و بغی و شورش چیست؟

۲- رویکرد فقهی محاربه و افساد فی الارض در مذاهب خمس (تشابه و تفاوت‌ها) چیست؟

۳- رویکرد فقهی بغی و شورش در مذاهب خمس چیست؟

پیشینه تحقیق:

بحث درباره‌ی بغی و محاربه تقریباً در تمام کتب فقهی از ابتدا تا کنون و هم‌چنین عمده ابواب مرتبط حدیثی مطرح شده و گرچه تفاوت آن‌ها نیز از نحوه‌ی بیان تبویب و ترتیب آن‌ها قابل استنباط و استظهار است لکن به صورت دقیق و متمرکز در باب تفاوت‌های آن‌ها بحث نشده است.^۱

بحث مقارنه‌ای و تطبیقی نیز در کتب مرحوم شیخ طوسی^۲ و دیگران تا حدودی آمده و هم‌چنین بحث تطبیقی بین مذاهب اربعه نیز باز در میان خود اهل تسنن وجود داشته است.^۳ به همین ترتیب در بعضی پایان‌نامه‌ها^۱ و رساله‌های دکتری^۲ جداگانه در باب بغی و یا محاربه و عناوین دیگر، تحقیقاتی به منصفه ظهور رسیده است و همین وضعیت در تحقیقات عرب زبان و محصلان اهل تسنن در کشورهای عربی نیز وجود دارد.

۱ که به تفصیل در فصل دوم و سوم به آن پرداخته شده است.

۲ طوسی، محمد بن حسن، خلاف، مؤسسه نشر اسلامی، قم، ۱۴۰۷.

۳ محمد عثمان، احکام دفع الصائل و الباغی فی الفقه الاسلامی، صص ۳۸۷-۲۱۷

در دروس خارج فقه بعضی اعلام نیز تعریف این واژه‌ها و مقایسه آن‌ها با هم و تا حدودی مقارنه و تطبیق وجود دارد^۳ که به بعضی از آن‌ها در این رساله اشاره خواهد شد.

روش تحقیق

گرچه از لحاظ فنی روش تحقیق در این رساله کتابخانه‌ای و بیشتر نقل دقیق و تحلیل است ولی در واقع هم چنان که «الطرق الی الله بعدد أنفاس الخلائق» و هم چنان که هر مخلوقی و کمالات او آیتی از آیات الهی است و... به وضوح دیده می‌شود که در عالم پایان‌نامه نویسی در واقع هر محقق کالای تقریباً نوینی را عرضه می‌کند و گرچه در تحقیق از نوشته‌های موجود بهره برده شده ولی این به معنای نقل صرف مطالب و آراء و اقوال و فروع مکتوب نیست.

چارچوب تحقیق:

در باره تعیین حدود و چارچوب این پژوهش گفتنی است:

اولاً: موضوع رساله باید از نظر فقهی مورد بررسی قرار گیرد و فقه نیز نتیجه استنباط و اجتهاد فقهاء است.

ثانیاً: روش فقها و مجتهدین این است که در هر موضوعی که بر آنها عرضه می‌شود قبل از هر چیز منابع فقهی آنها را مورد بررسی قرار می‌دهند.

ثالثاً: منابع اصلی کتاب و سنت و عقل و اجماع است که در ذیل استفاده از نقل (ثقلین) باید از کانال لغت و سیره و تاریخ و امثال آن عبور کرد و آیه و حدیث را همیشه با هم دانست و پا به پای هم به تفسیر یکدیگر پرداخت.

رابعاً: هیچ موضوع فقهی مادامی که پشتوانه قرآنی، روائی و تحلیل لغوی و عقلی آن روشن نشود نمی‌تواند در مرحله تحلیل و انتخاب قول اقرب فقهی اش بطور مستقل به نتیجه برسد؛ یعنی محقق فقیه یا فقیه محقق زمانی می‌تواند در مرحله طرح اقوال فقهی و بررسی‌های فقیهانه نظر دهد و رساله

---

۱ بررسی فقهی محاربه و احکام آن از دیدگاه فریقین،

۲ نیازی، محمد، احکام فقهی و حقوقی بغی، (پایان‌نامه)

۳ آصفی، الجهاد؛ آیت الله اردبیلی، فقه الحدود و التعزیرات و ...

دکتری بنویسد که خود منابع فقه را دیده باشد بعد می‌تواند نظریه دهد و نظری را رد و نقد و یا قبول و تکمیل نماید.

بر این اساس در فصل اول رساله منابع فقهی موضوع رساله مطرح شده تا قبل از ورود به مباحث و بررسی‌های فقهی روشن شود که قرآن کریم و احادیث در این باب چه دارند و چون گستره آیات در تفسیر آن تبیین و تحلیل می‌شود پس در کنار نقل آیات حتماً تفسیر آنها نیز باید بطور تحلیلی ذکر شود و چون قرار است بر اساس واژه منقول به بررسی‌های فقهی پرداخته شود باید دید از حیث لغوی این واژه‌ها چه حدود و ثغوری دارند؟ و در پایان چون در مرحله بررسی‌های فقهی در بسیاری از کتابهای اصیل فقهی صرفاً به بیان احکام این موضوعات پرداخته‌اند و کمتر تحلیل‌های اجتهادی انجام شده لازم دیده شد که در پایان فصل اول و قبل از ورود به بررسی‌های فقهی نمونه‌هایی از مباحث تحلیلی مرتبط به موضوع آورده شود و بررسی شود تا فضای اجتهادی تحلیلی بررسی‌های فقهی آتیه منسجم‌تر گردد.

در پی آن فصل دوم و سوم رساله است که عناوین آنها بر اساس مسائل مطرح شده در متون اصیل فقهی مذاهب خمس تنظیم شده است.